

Терміни-синоніми в латинській юридичній термінології

Х. В. Вітрів*, О. Г. Пилипів

Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів, Україна

*Corresponding author. E-mail: khrystyna.vitriv@mail.ru

Paper received 05.04.17; Accepted for publication 14.09.17.

Анотація. У статті розглядається проблема функціонування синонімів у латинській юридичній термінології I ст. до н.е. – III ст. н.е., розкриваються теоретичні засади синонімічних відношень, їх семантичні та функціональні особливості.

Ключові слова: термін, латинська юридична термінологія, синонімія, дублетність.

Вступ. Проблема синонімії у термінології належить до однієї з найбільш дискусійних. Виникнення синонімії у термінологічній лексиці зумовлене мовними й позамовними чинниками: наявністю нових термінів, які функціонують паралельно з застарілими; одночасним вживанням запозиченого й національного терміна, пошуками точних найменувань для номінації понять, неуніфікованістю та нестандартизованістю термінології; необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів.

Короткий огляд публікацій за темою. Незважаючи на ґрунтовні дослідження вчених та значні досягнення у вивченні синонімії, в сучасній лінгвістиці відсутнє загальноприйняте визначення терміна “синонім” та “синонімія”. Питанням синонімії значну увагу приділяє Ю. Апресян, Д. Лотте, В. Даниленко, С. Гриньов, С. Бережан, В. Циганова, Т. Панько, Л. Симоненко, Л. Малевич, О. Мартиняк тощо. Їхні наукові розвідки є теоретичним підґрунтям подальшого вивчення семантичних процесів у різних терміносистемах, у тому числі і в латинській юридичній термінології.

Різні проблеми юридичної термінології у своїх працях досліджували О. Дацьо, М. Вербенец, І. Гумовська, А. Ляшук, Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Сербенська, Е. Скороходько, І. Усенко, О. Авакова, Н. Ликова, Н. Метревелі та інші. Зокрема, О. Дацьо зробила спробу дослідити питання формування латинської юридичної термінології (83 р. до н.е. – 31 р. до н.е.), М. Вербенец розглядає історію становлення і функціонування юридичної термінології української мови, М. Гумовська – англійську юридичну термінологію в юридичних текстах, О. Авакова – формування і функціонування англійської юридичної термінології, Н. Метревелі – становлення і розвиток давньогрецької юридичної термінології тощо.

Мета статті полягає у дослідженні специфіки, причин та джерел появи термінів-синонімів у латинській юридичній термінології,

Об’єкт дослідження – юридичні терміни-синоніми, зафіксовані у творах римських юристів та істориків I ст. до н.е. – III ст. н.е.

Актуальність теми зумовлена потребою всебічного аналізу явища синонімії у латинській юридичній термінології та відсутністю ґрунтового комплексного його висвітлення у сучасному мовознавстві, а також значимістю латинської юридичної термінології для сучасної юриспруденції.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше проведено комплексний аналіз особливостей синонімії на

матеріалі латинської юридичної термінології I ст. до н.е. – III ст. н.е.

Дослідники по-різному підходять до трактування явища синонімії в термінології. Зокрема, В. П. Даниленко, обґрунтовано відмічає, що “синонімія особливо характерна для початкових етапів формування термінологічних систем, коли ще не відбувся природний (чи штучний) відбір кращого терміна і співіснує багато варіантів” [3, с. 74]. О. В. Суперанська вважає, що явище синонімії в термінології тимчасове [12, с.89]. Право на існування синонімів в термінології визнає Д.С. Лотте і поділяє їх на абсолютні та відносні [6, с. 22].

У ході нашого дослідження ми опираємось на думку Б.Н. Головіна, який під синонімами розуміє “слова однієї частини мови, що мають значення, які повністю або частково збігаються, а також здатні до взаємозаміни в контексті” [2, с.53]. Щодо термінології, то схожу думку висловлюють і інші дослідники: “Синоніми в термінології – це терміни, які належать до одного і того ж денотата, але не мають відмінності у понятійному плані” [9, с. 181].

Синоніми прийнято поділяти на: а) лексичні синоніми, що відрізняються смисловими відтінками; б) стилістичні синоніми, що відрізняються емоційно-експресивним забарвленням; в) абсолютні

(дублетні) синоніми, які не мають відмінностей у значенні. Вони об’єднуються у синонімічні ряди або гнізда, центром яких є головне слово – носій загального значення. Синонімічний ряд утворює систему відтінків одного значення.

Особливості синонімічних відношень має кожна галузь знань, що пов’язано зі своєрідністю формування та структурою її поняттєвого апарату. Правнича лексика є однією з найдавніших фахових термінологій, яка своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини – доби звичаєвого права. Вона становить значну частину лексики, однак є недостатньо вивченою. Становлення будь-якої термінології є тривалим процесом, протягом якого терміни формуються, змінюються та удосконалюються. Основним носієм понятійного значення в усіх термінологіях, у тому числі й в латинській юридичній термінології, виступають іменники.

Як з’ясувалось у ході дослідження, іменникові синоніми в латинській юридичній термінології представлені наступними найбільшими синонімічними рядами:

1) злочин: *crīmen, dēlictum, facinus, maleficium, scelus, capital*. Синоніми *crīmen, facinus* та *scelus* є абсолютними у своїх значеннях. “In hoc casu a rei

condemnatione ideo relaxabitur, si intra tempora iudicati actionis moriatur, quia tripli poena propter facinus satisfacere cogitur” [D. 4.2.14.11]. – У даному випадку з відповідача знімається покарання за це, якщо (раб) помер під час судового розгляду позову, через це за злочин він повинен заплатити лише трьохкратне відшкодування. “Quoque magis nullius non boni exempli fautor videretur, mulieri libertinae octingenta donavit, quod excrutiata gravissimis tormentis de scelere patroni reticuisset” [“De Vita Caesarum”, Caligula 16(4)]. – “Щоб показати, що жодної справи він не залишить без заохочення, він дав нагороду у 800 тис. сестерціїв одній вільновідпущениці, яка під найжахливішими тортурами не видала злочину свого патрона”.

Далі подаємо приклади синонімів, які мають відтінки у значеннях. Термін *capital* позначає не просто “злочин, правопорушення”, а важкий кримінальний злочин, який карається смертю. “Damnato reo paulatim genus calumniae eo processit, ut haec quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, vestimenta mutasse...” [“De Vita Caesarum”, Tiberius 59]. – “А якщо відповідач був засуджений, то обвинувачення такого роду потроху дійшло до того, що смертним злочином почало вважатися, якщо хто-небудь перед статуєю Августа бив раба чи переодягався...”. Терміни *delictum* та *maleficium* означають “легкий злочин, незначне правопорушення”. “Sabinus putat calculi ratione potius quam maleficii heredem conveniri...” [D. 4.3.29] – “Сабін вважає, що спадкоємець притягується до суду скоріше з приводу правильності розрахунків, ніж з приводу злодіяння”. “Legati ex delictis in legatione commissis coguntur iudicium romae pati, sive ipsi admiserunt sive servi eorum” [D. 5.1.24.1] – “На основі деліктів, здійснених під час посольства, послани змушені відповідати за позовами в Римі, незважаючи на те, самі вони здійснили делікт чи їх раби”.

2) звільнення: *liberatio, vacatio, missio, manumissio, emancipatio*: “Civi vacationem legis Papiae Poppaeae, Latino ius Quiritium, feminis ius III liberorum; quae constituta hodieque servantur” [“De Vita Caesarum”, Claudius 19]. – “Громадянину зберігається звільнення від закону Паппія Поппея, латину громадянське право, жінкам – право чотирьох дітей. Ці постанови мають силу до сьогодні”. “Decimanos autem Romae cum ingentibus minis summoque etiam urbis periculo missionem et praemia flaginantes, ardente tunc in Africa bello...” [“De Vita Caesarum”, Divus Iulius, 70]. – “Солдати десятого легіону в Римі з буйними погрозами почали вимагати звільнення і нагород, не дивлячись на ще палаючу в Африці війну...”

На основі проведеного аналізу терміни *liberatio, vacatio* та *missio* вважаємо дублетами. А лексеми *manumissio* та *emancipatio* – лексичними синонімами, оскільки *manumissio* означає звільнення конкретної особи, раба, а *emancipatio* – формальне звільнення сина з-під влади батька. “Manumissiones quoque iuris gentium sunt. est autem manumission de manu missio, id est datio liberatio” [D.1.1.4]. – “Звільнення від рабства відноситься до права народів. Manumissio походить від manu missio, тобто дарування свободи”. “Senatoris filius est et is, quem in adoptionem accepit, quamdiu tamen in familia eius manet: emancipatus vero nomen filii

emancipatione amittit” [D. 1.9.6]. – “Синомом сенатора вважається і той, хто ним усиновлений, однак тільки до того часу, доки залишається в його сім’ї. Звільнений же від його влади, він за допомогою еманципації втрачає титул сина (сенатора)”.

3) майно: *patrimonium, peculium, pecunia, bona ma praedium*. Лексема *praedium* означає нерухоме майно (мастки, земельна власність). Терміни *peculium, patrimonium, pecunia* та *bona* є тотожними щодо свого лексичного значення. “Cercopithecum Panerotem faeneratorem et urbanis rusticisque praediis locupletatum prope region extulit funere” [“De Vita Caesarum”, Nero 30]. – “Лихвар Керкопітек Панерот, отримавши від нього багаті міські та замські володіння, був ним похований майже як цар”. “... sed et peculio concesso a patre praebitisque annuis fraudavit, per speciem publici iuris, quod nihil de his Augustus testament cavisset” [“De Vita Caesarum”, Tiberius 50]. – “... те майно, яке виділив батько, навіть щорічного утримання він її позбавив, посилаючись на загальний закон – адже Август не згадав про це у своєму заповіті.” “Ex hoc Domitius nascitur, quem emptorem familiae pecuniaeque in testament Augusti fuisse mox vulgo notatum est” [“De Vita Caesarum”, Nero 4]. – “Його синомом був Доміцій, якого Август у заповіті призначив покупцем свого майна, як стало відомо пізніше”. “... et cum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exsulabant, parricidas, ut Cicero scribit bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit” [“De Vita Caesarum”, Divus Iulius 42]. – “... а так як багаті легше йшли на беззаконня, від того що все їхнє майно і у вигнанні залишалось при них, він, за словами Ціцерона, почав наказувати за вбивство громадянина позбавленням всього майна, а за інші злочини – половиною.”

4) убивця: *percussor, parricida, fratricida, sororicida, tyrannicida*. Більшість синонімів конкретизують його головне значення, і зокрема, *parricida* – вбивця близького родича, *fratricida* – братовбивця, *sororicida* – це вбивця сестри, *tyrannicida* – тирановбивця. “...ut cum profectum eum Ostiam perisse ex insidiis nuntiatum esset, magna consternatio populus et militem quasi proditorem et senatum quasi parricidam diris execrationibus incessere non ante destiterit, quam unus atque alter...” [“De Vita Caesarum”, Claudius 12]. – “... коли під час його поїздки в Остію поширився слух, ніби то він потрапив у засаду і був вбитий, народ був у жаху і осипав страшним прокляттям і воїнів, ніби зрадників, і сенаторів, ніби батьковбивць”. “Unde credo percussoribus eius postea consilium natum apud tumultuantes milites ementiendi, ipsum sibi manus intulisse nuntio malae pugnae perterritum” [“De Vita Caesarum”, Caligula 51]. – “Ось чому, ймовірно, його вбивці вирішили вгамувати солдатів вигадкою, ніби то при звістці про поразку у жаху він наклав на себе руки.”

5) покарання: *poena, supplicium ma animadversio*. Вважаємо ці терміни лексичними синонімами, оскільки вони мають відмінності у своїх значеннях. Їхні значення можуть змінюватись за допомогою прикметників. Так, лексеми *poena* чи *animadversio* з прикметником *capitalis* можуть вживатись у значенні “смертна кара” [D. 48]. “Haec poena adversus omnem statuitur, qui in edictum incidit, non solum eo postulante qui ab eo

laesus est, sed omni, qui quandoque experitur” [D.2.2.3.2]. – “Це покарання встановлюється проти будь-кого, хто потрапляє під дію едикта, і не тільки за вимогою того, хто ним утиснений в правах, але кожного”. “Parentes supplicio filiorum interesse cogebat: quorum uni valitudinem excusanti lecticam misit...” [“De Vita Caesarum”, Caligula, 27]. – “Батьків він змушував бути присутніми при страті синів, за одним із них він послав ноші, коли той спробував уникнути через поганий стан здоров’я”. “Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares capitali animadversione puniit...” [“De Vita Caesarum”, Divus Augustus, 24]. – “Центурионів, а з тим і рядових, які покинули стрій, він карав смертю...”

б) усиновлення: *adoptio* та *adrogatio*. Дані лексеми мають певні смислові відтінки. Перша означає усиновлення дитини, а друга – усиновлення повнолітньої особи. Римський юрист Гай в першій книзі своєї праці “Інституції” про усиновлення пише: “Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate aut imperio magistratus velut praetoris” [Gai I, 98]. – “Акт усиновлення здійснюється двома способами: або владою народу, або за наказом вищого посадовця, наприклад претора”. “Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogator, an velit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse” [Gai I, 99]. – “Владою народу можна всиновлювати тих, які користуються правовою незалежністю; цей вид усиновлення називається *adrogatio* тому, що того, кого всиновлюють, запитують, чи бажає він того, кого всиновлюють, вважати законним сином”.

Нами виявлена також значна кількість дієслівних синонімів, що, зокрема, виражають поняття:

1) вимагати: *postulo, āre; peto, ere; dēposco, ere* та *flāgito, āre*. Синоніми *postulo* та *flāgito* вживаються у значенні “наполегливо вимагати”, а *peto* та *dēposco* – у значенні “просити”. “Sic quoque abolitionem eius publico spectaculo pertinaciter postulante equite...” [“De Vita Caesarum”, Divus Augustus 34(2)]. – “Але й після цього одного разу на всенародних іграх вершники наполегливо вимагали від нього відміни закону...” “In rem petitam si possessor ante litem contestatam sumptus fecit, per doli mali exceptionem ratio eorum haberi debet, si perseveret actor petere rem suam non redditis sumptibus” [D.6.1.27.5]. – “Якщо власник до судового засвідчення суперечки здійснив витрати на річ, яка складає предмет вимоги, то в силу екцепції про злий умисл слід прийняти до уваги ці витрати, якщо позивач продовжує вимагати свою річ, не повертаючи витрат”. “Quin etiam, populo R. deposcente supplicium Haloti et Tigillini solos ex omnibus Neronis emissariis...” [“De Vita Caesarum”, Galba 15]. – “Навіть коли народ вимагав від нього страти Галота і Тігеліна, він з усіх клеветів Нерона не чіпав лише цих двох...” “Nam cum classarios, quos Nero ex remigibus iustos militans fecerat, redire ad pristinum statum cogeret, recusantis atque insuper aquilam et signa pertinacius flagitantis non modo immisso equite disiecit, sed decimavit etiam” [“De Vita Caesarum”, Galba 12 (2)]. – “Так, моряків, яких Нерон із веслувальників зробив повноправними громадянами, він змусив повернутися до попереднього стану, а коли вони стали відмовлятися, наполегливо

вимагаючи орла і значків, він випустив на них кінноту і, розігнав, кожного десятого стратив”.

2) забороняти: *prohibeo, ēre; veto, āre* та *interdico, ere*: “...vetuitque posthac viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem nisi consulto et auctore se poni” [“De Vita Caesarum”, Caligula 34]. – “...згодом він і надалі заборонив споруджувати живим людям статуї чи скульптурні портрети, окрім як з його згоди і пропозиції”. “Damnatorum liberi urbe pulsati enectique veneno aut fame; constat quosdam cum paedagogis et capsariis uno prandio partier necatos, alios diurnum victum prohibitis quaerere” [“De Vita Caesarum”, Nero 36]. – “Діти засуджених були вигнані з Риму і вбиті отрутою чи голодом: одні, як відомо, були вбиті за загальним сніданком разом зі своїми наставниками і слугами, іншим було заборонено заробляти на харчування”. “Pari severitate interdixit commeatus peti” [“De Vita Caesarum”, Nero 36]. – “З тією ж суворістю він заборонив прохання про відпустку”. Наведені приклади дають змогу називати проаналізовані синоніми абсолютними.

Рідше трапляються в латинських юридичних текстах прикметникові синоніми. Наприклад, поняттю **законний** відповідають абсолютні синоніми *iustus, lēgitimus* та *ratus*: “Parentes etiam eos accipi labeo existimat, qui in servitute susceperunt nec tamen, ut severus dicebat, at solos iustos liberos” [D.2.4.4.3]. – “Лабеем вважає батьками також і тих, які народили (дітей), знаходячись у рабстві. Однак, як говорив Север, це стосується не тільки законних дітей”. “Solet a principii impetrari, ut intra legitimum tempus mulieri nubere liceat” [D.3.2.10]. – “Можна клопотати перед принцепсом, щоб жінці було дозволено вийти заміж в період законного часу”.

Висновки. Проведене нами дослідження доводить, що в латинській юридичній термінології I ст. до н.е. – III ст. н.е. синонімія була поширеним і закономірним явищем. Її особливістю є те, що терміни-синоніми відрізняються смисловими відтінками, і тому переважає лексичний тип синонімів. Аналіз синонімічних рядів у латинській юридичній лексиці показує, що вони є кількісно і якісно розгалуженими. Нами виявлено різнокореневі синонімічні ряди. Синонімами виступають первинні номінації на позначення правових понять, і номінації, в яких правові значення є другорядними.

У синонімічні ряди об’єднуються як загальномовні, так і контекстуальні синоніми. Найчисленнішими синонімічними рядами у латинській юридичній термінології є терміни-поняття зі значенням “злочин”, “звільнення”, “майно” тощо. Спираючись на проведені дослідження можемо твердити, що синонімія найактивніше простежується в період розквіту римської юриспруденції, а саме в творчості римських юристів Ульпіана, Папініана, Павла та ін. Надзвичайно багатотою на синоніми є праця Гая Светонія Транквілла “De Vita XII Caesarum”, в якій описано життя правителів, їх зовнішність та подробиці з особистого життя. Наявність великої кількості синонімічних рядів у латинській юридичній термінології спонукало нас до з’ясування причин їхньої появи. Насамперед, це: 1) термінологізація слів загальноживаної мови; 2) наявність різних юридичних шкіл та напрямків, що послу-

говувалися різними термінами на позначення одного і того ж поняття; 3) загальномова синонімія; 4) праг-

нення передати різні відтінки значень юридичного поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховский Л.А. Нарисы общего лингвистического описания / Л.А. Булаховский. – К., 1955. – 247с.
2. Головин Б.Н. Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 103с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко – М., 1977. – 246 с.
4. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 348с.
5. Крыжановская А.В. Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной Терминологии / А.В. Крыжановская, Л.А. Симоненко – К., 1987. – 164 с.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. / Д.С. Лотте – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
7. Новиков Л.А. Семантика русского языка. / Л.А. Новиков – М.: Высшая школа, 1982. – 242 с.
8. Памятники римского права. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.
9. Панько Г.І., Кочан І.Н., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
10. Покровский М.М. Семасиологические исследования в области древних языков. Серия: Школа классической филологии. – Изд. 2. – М., 2006. – 136 с.
11. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Л.О. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 152 с.
12. Суперанская А.В. Подольская Н.В. Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
13. Цицерон М.Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. / Пер. з латини В. Литвинова. – К.: Основи, 1998. – 476с.
14. “Corpus iuris civilis”. [Електронний ресурс]: <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>
15. Gaius Suetonius Tranquillus “De vita XII Caesarum”. [Електронний ресурс]: <http://www.thelatinlibrary.com/suet.html>
16. Titus Livius “Ab urbe condita”. [Електронний ресурс]: <http://www.ancientrome.ru/antlitrl/livi/periodae.htm>

REFERENCES

1. Bulakhovsky L.A. Essays of general linguistics / L.A. Bulakhovsky. – Kiev, 1955. – 247 p.
2. Golovin B.N. Kobrin R.Yu. Linguistic foundations of the doctrine of terms. – Moscow: Vysshaya shkola, 1987. – 103 p
3. Danilenko V.P. Russian terminology: an Attempt of Linguistic Description / V.P. Danilenko. – Moscow, 1977. – 246 p.
4. Koval A.P. Practical stylistics of modern Ukrainian language / A.P. Koval. – Kiev: Vyshcha shkola, 1987. – 348 p.
5. Kryzhanovskaya A.V. Simonenko L.A. Current problems of ordering of scientific terminology / A.V. Kryzhanovskaya, L.A. Simonenko. – Kiev, 1987. – 164 p.
6. Lotte D.S. Fundamentals of building scientific and technical terminology: Theory and methods / D.S. Lotte – Moscow, USSR US, 1961. – 158 p.
7. Novikov L.A. Semantics of the Russian language / L.A. Novikov. – Moscow: Vysshaya shkola. – 1982. – 242 p.
8. Monuments of Roman Law. The Laws of the Twelve Tables. Institutionis of Gaius. Digests of Justinian. – Moscow: Zertsalo Publisher, 1997. – 608 p.
9. Panko T.I. Kochan I.M. Matsyuk G.P. Ukrainian Terminology. – Lviv, 1994. – 216 p.
10. Pokrovsky M.M. Semasiologicheskiye issledovaniye v oblasti drevnikh yazykov / M.M. Pokrovskyy. – Seriya: Shkola klassicheskoy filologii. Izd. 2. – Moscow, 2006. – 136 p.
11. Simonenko L.O. Formation of Ukrainian biological terminology / L.O. Simonenko. – K.: Naukova dumka, 1991. – 152 p.
12. Superanskaya A.V. Podolskaya N.V. Vasil’eva N.V. General Terminology. Issues of Theory / A.V. Superanskaya N.V. Podolskaya N.V. Vasil’eva. – M.: Nauka, 1989. – 246 p.
13. Cicero M.T. On the Republic. On the Laws. On the Nature of the Gods / Translated from latin by V. Litvinov. – K.: Osnovy, 1998. – 476 p.

Terms-synonyms in latin juridical terminology

K. V. Vitriv, O. H. Pylypiv

Abstract. The problem of functioning of synonyms in latin juridical terminology is considered. The theoretical foundations of synonymic relation, their semantic and functional peculiarities are discovered.

Keywords: term, legal terminology, synonymy, duplication.

Термины-синонимы в латинской юридической терминологии

X. B. Vitriv, O. G. Pylypiv

Аннотация. В статье рассматривается проблема функционирования синонимов в латинской юридической терминологии. Раскрываются теоретические основы синонимических отношений, их семантические и функциональные особенности.

Ключевые слова: термин, юридическая терминология, синонимия, дублетность.